

Samenwerkende Organisaties Vogelonderzoek Nederland

De nieuwe SOVON-atlas eindelijk een feit!

Van oktober 1978 tot en met september 1983 was Nederland het toneel van bruisende ornithologische activiteiten: duizenden vogelwaarnemers waren in de weer met het verzamelen van waarnemingen ten behoeve van een alle maanden van het jaar bestrijkende verspreidingsatlas. Eerder werd een overzicht gegeven van de vele werkzaamheden die nodig waren om de verzamelde gegevens te bewerken en de publikatie ervan voor te bereiden (*Limosa* 59: 145-148). Het zal de lezer duidelijk zijn dat het ter wereld brengen van deze nieuwe SOVON-atlas menige zweetdruppel heeft geveegd. In november 1987 is de *Atlas van de Nederlandse Vogels* verschenen, het langverwachte vervolg op de veel geraadpleegde en veel geciteerde *Atlas van de Nederlandse Broedvogels*. De nieuwe *Atlas* is samengesteld en uitgegeven door SOVON. Het boek is gebonden, omvat bijna 600 pagina's en is rijk geïllustreerd.

Van 338 vogelsoorten wordt het voorkomen in de vorm van verspreidingskaarten weergegeven. In deze verspreidingskaarten wordt met verschillende symbolen onderscheid gemaakt tussen de plaatsen waar de vogels pleisteren en die waar zij uitsluitend overtrekken. Bovendien wordt met verschillende stipdichten de getalsterkte van de vogels aangegeven. Bij de meeste soorten wordt naast de verspreidingskaarten een diagram opgenomen waaruit zich het voorkomen gedurende de 60 onderzoekmaanden laat aflezen aan de hand van de presentie (percentage onderzochte blokken met een waarneming van de desbetreffende soort).

Naast uitgebreid kaartmateriaal bevat de *Atlas van de Nederlandse Vogels* per soort een begeleidende tekst. Daarin wordt aandacht besteed aan trekgedrag en oecologische eisen, en wordt ingegaan op historische gegevens of bijzondere verschijnselen die in de loop van het project werden waargenomen. Bovendien wordt van soorten die in ons land broeden een aantalsschatting gemaakt van de broedpopulatie. Voorafgaand aan de soortbesprekingen wordt in een aantal inleidende hoofdstukken het voorkomen van vogels in Nederland samenvattend besproken, waarbij wordt ingegaan op allerlei factoren die daar invloed op uitoefenen, zoals landschapsstructuur en weersgesteldheid.

Enige voorbeelden van weerseffecten die hun sporen in het atlasmateriaal hebben achtergelaten, worden uitgebreid besproken: (1) strengheid van de winter en vorstvluchten, (2) verschuiving van aankomst- en vertrekdata, (3) doortrekintensiteit en wind, en (4) inundatie van uiterwaarden. Kennis van deze weerseffecten is van belang om de gepresenteerde verspreidingskaarten naar waarde in te schatten, zoals moge blijken uit een greep in de gegevens.

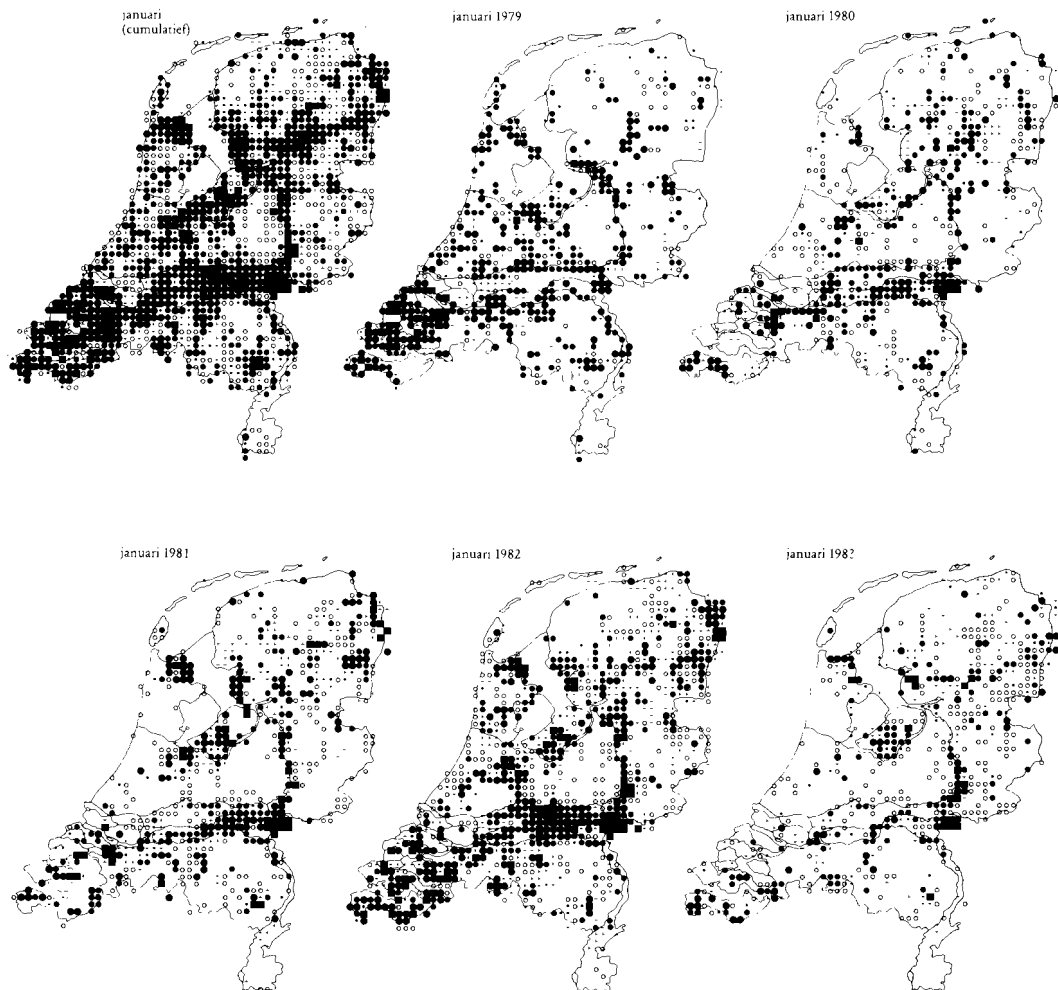
In de onderzoekperiode was de winter van 1978/79 streng, behorend tot de top tien van strengste winters van deze eeuw; het was sinds 1962/63 de eerste strenge winter. Langdurige koude, hevige sneeuwval, sneeuwjacht en ijzel hielden grote delen van Europa in hun greep. De winter reikte echter niet verder dan Noord-Frankrijk,

zodat de in Zuid-Europa overwinterende vogels probleemloos de winter doorkwamen. De winter 1981/82 was een goede tweede; deze kenmerkte zich door een vroege start (half december). Zij was niet zozeer in ons land streng, als wel in andere Noordwesteuropese landen, met name in Groot-Brittannië. De overige winters waren zacht tot normaal, die van 1982/83 kon amper een winter worden genoemd. Tabel 1 geeft een idee van de jaarlijkse verschillen in blokbezetting van diverse soorten. De beide koude januari-maanden (1979, 1982) kenmerken zich door een hoge presentie van Wilde Zwaan, Rietgans, Nonnetje en Blauwe Kiekendief en een lage presentie van Slobeend, Goudplevier, Kievit en Graspieper. Bij Witte Kwikstaart en Goudhaantje neemt de januari-presentie toe in de loop van het project. Mogelijk wijst dit op een herstel van de door de winter 1978/79 sterk gedunde winterpopulatie. Het effect van streng of zacht winterweer komt ook tot uiting in de verspreiding van de Rietgans in januari (figuur 1). Januari 1983 mag gelden als karakteristiek voor de verspreiding tijdens zacht winterweer; de ganzen zitten dan vooral in de noordoostelijke helft van het land. In januari 1979 daarentegen werden zij hier verdreven door sneeuw, ijzel en vorst, en werd het zwaartepunt verlegd naar West- en ZW-Nederland, waar de omstandigheden wat gunstiger waren. Bovendien vond er een toestroming plaats van Rietganzen die gewoonlijk oostelijk of noordelijk van Nederland overwinteren. De presentie van de Rietgans was in 1979 hoger dan in 1983 (55 respectievelijk 36%), doordat de dieren zich in kleine groepjes hadden verspreid; hetzelfde was het geval met het aantal (87 000 respectievelijk minstens 50 000). Omdat in de totaalkaart (cumulatieve kaart) van januari alle winters uit de periode 1978-83, zowel strenge als zachte winters, op een hoop zijn gegooid, ontstaat een verspreidingsbeeld dat ruimer is dan van elke januari-maand afzonderlijk.

Bij trekvogels waarvan de eerste individuen laat in een maand in Nederland aankomen en de laatste aan het begin van een maand wegtrekken, kunnen temperatuur, windrichting en windkracht een duidelijke invloed uitoefenen op het kaartbeeld. Zo arriveren de eerste Boerenzwaluwen vaak in de laatste decade van maart in ons land. In maart 1979 was het toen erg koud, in 1981 daarentegen warm. Het gevolg was dat er in 1979 maar

Tabel 1. Presentie (%) van een aantal vogelsoorten in de afzonderlijke januari-maanden van 1979-83.

Soort	1979	1980	1981	1982	1983
Wilde Zwaan	18	14	13	23	11
Rietgans	54	45	47	64	36
Slobeend	11	17	18	15	22
Nonnetje	32	22	23	29	17
Blauwe Kiekendief	47	36	32	44	36
Goudplevier	3	13	14	12	20
Kievit	8	37	38	36	53
Graspieper	19	37	40	34	47
Witte Kwikstaart	7	9	12	14	25
Goudhaantje	23	25	41	41	45

Figuur 1. Verspreiding van de Rietgans. De cumulatieve kaart van januari (linksboven) is niet representatief voor de verspreiding in een bepaald jaar.

weinig Boerenzwaluwen werden gezien, terwijl de soort in maart 1981 door het gehele land werd waargenomen. De cumulatieve maart-kaart wordt dan ook vooral gedomineerd door maart 1981.

In de onderzoekperiode sprongen twee voorjaren er duidelijk uit:

- maart 1981, een extreem zachte maand, waarin met een gemiddelde etmaaltemperatuur van 8.1°C de hoogste ooit in die maand gemeten waarde werd benaderd;
- april 1983, op zichzelf geen buitengewoon warme maand, maar wel een met enkele perioden met zuidenwind en hoge temperaturen.

Bepaalde trekvoegsoorten blijken in die maanden veel vroeger in Nederland te zijn aangekomen dan in andere jaren (tabel 2, 3). In het najaar zijn vergelijkbare weerseffecten werkzaam.

De mate waarin een doortrekker wordt gezien, hangt onder andere af van de talrijkheid van de soort en het verloop van de trekbaan. Wat dat laatste betreft, kunnen windkracht en windrichting veel invloed uitoefenen,

waarbij wij bijvoorbeeld kunnen denken aan soorten die merendeels oostelijk van ons land doortrekken. In dit geval kan langdurige oostenwind meer vogels dan normaal naar ons land blazen. Een bekend voorbeeld levert de Kraanvogel, waarvan de hoofdtrekbaan juist ten oosten van ons land loopt. In een novembermaand met overwegend westenwind, zoals 1979, worden er maar weinig gezien, voornamelijk in ZO-Nederland. In november 1982 deed zich echter de omstandigheid voor dat het invallen van de vorst op de pleisterplaatsen in het Oostzegebied en DDR - het signaal voor wegtrek - samenviel met een krachtige oostelijke stroming, zodat de vogels naar ons land werden gewaaid. Als gevolg hiervan werden dat jaar uitzonderlijk veel Kraanvogels gezien, tot in West-Nederland toe.

Inundaties van de uiterwaarden door hoge waterstanden in de rivier hebben een indirecte invloed op het voorkomen van water- en moerasvogels, zoals het Porseleinhoen. Vrijwel elk jaar stromen de uiterwaarden wel eens onder, meestal in december tot en met maart. In

Tabel 2. Presentie (%) van een aantal vogelsoorten in maart 1981 vergeleken met de gemiddelde presentie van die maand in de overige jaren.

Soort	1981	overige
Boerenzwaluw	20	6
Gele Kwikstaart	8	5
Zwarte Roodstaart	28	13
Zwartkop	6	3
Fitis	35	10

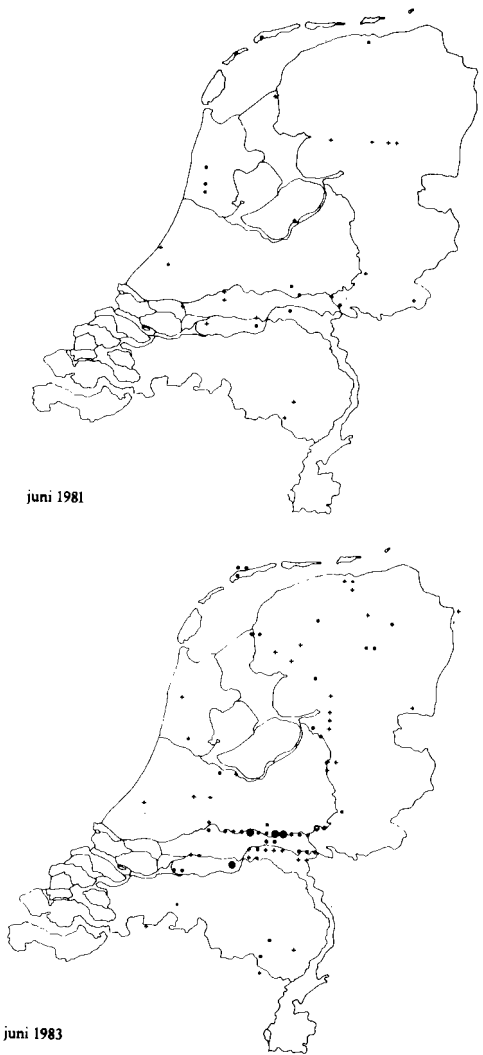
Tabel 3. Presentie (%) van een aantal vogelsoorten in april 1983 vergeleken met de gemiddelde presentie van die maand in de overige jaren.

Soort	1983	overige
Oeverloper	28	17
Tortelduif	36	17
Gierzwaluw	36	13
Braamsluiper	43	27
Grasmus	36	16
Tuinfluitier	36	20
Grauwe Vliegenvanger	17	7
Bonte Vliegenvanger	30	17

1983 echter gebeurde dit bij de Rijn, IJssel en Waal in het laatst van mei en in juni. Dit leverde na het zakken van het water moerassen over grote oppervlakten op, hetgeen voor het aan drasse plekken verknochte Porseleinhoen juist op het goede moment kwam. Op veel plaatsen langs de rivieren werd de soort gemeld, vaak als broedvogel. In andere jaren kwamen er ook Porseleinhoentjes voor langs de Grote Rivieren, maar aanmerkelijk minder (figuur 2). Of er in zo'n gunstig jaar nu werkelijk meer Porseleinhoentjes naar Nederland komen, en of er een al dan niet toevallige relatie met het voorkomen van droogte in zuidelijke of zuidoostelijke broedgebieden bestaat, zal de toekomst moeten leren. Interessant is dat inundaties later dan begin juni (zoals in juli 1980) geen effect hadden. Blijkbaar hebben de broedvogels zich dan al ergens gevestigd.

Uit deze voorbeelden blijkt duidelijk dat de verspreiding van vogels allerm minst statisch is en van maand tot maand kan wisselen, en dat maakt de nieuwe atlas juist zo boeiend. Om praktische redenen was het echter niet mogelijk om de verspreidingskaarten van alle afzonderlijke maanden op te nemen; stelt u zich maar eens een boek voor met 20 000 verspreidingskaarten ...

Bij de in de nieuwe atlas gepresenteerde kaarten moet men zich dus goed blijven realiseren dat het per maand om een optelling over vijf jaar gaat. Deze kaarten zullen bij sommige soorten een "overcompleet" beeld te zien geven, hetgeen vooral bij de schaarsere en jaarlijks in sterk wisselende aantallen voorkomende soorten als Kraanvogel, Bokje en IJsvogel tot uiting komt. Ook wanneer door extreme omstandigheden in een van die vijf maanden bijzonder veel waarnemingen zijn geregistreerd, zal die maand een zwaar stempel drukken op de

Figuur 2. Verspreiding van het Porseleinhoen in juni 1981 (normale waterstand in de rivieren) en in juni 1983 (met inundaties).

gecumuleerde kaart. De gecumuleerde kaarten zijn bij deze soorten dus niet representatief voor de doorsneeverspreiding. Wel geven zij uitstekend aan in welke gebieden de vogels in principe kunnen worden aangetroffen.

Het voorafgaande toont duidelijk aan dat in de atlas slechts het topje van de ijsberg van verzamelde gegevens zichtbaar wordt. De niet gepubliceerde gegevens bieden uitstekend materiaal voor talrijke exercities en zullen ongetwijfeld nog bij veel detailonderzoeken van pas komen.

Fred Hustings

